

קליטת העלייה

עד שובי מושינגטון, לא העסיקה אותי עדיין השאלה כיצד תקלוט מדינת ישראל את העלייה מברית-המועצות, שכן לא שיערתי את מורכבותו של אתגר מסוג זה. עמיתי ואני ראינו בעלייה הגדולה מברית-המועצות לא רק הגשמת חלום, אלא גם יעד, אך טרם הקדשנו מחשבה לעצם הקליטה ובעיותיה.

במחצית השנייה של 1967, באווירת האופוריה של אחר ניצחון מלחמת ששת הימים, ציפו בישראל להגברת העלייה. בימים ההם עדיין לא חשבו על עלייה המונית מברית-המועצות, והתקוות הופנו אל עבר יהודי המערב. הממשלה מינתה ועדה מיוחדת בראשות יצחק בן-אהרון לתכנון קליטת העלייה, וזו הכינה ד"ח מפורט, שכלל המלצות מעשיות. על-פי המלצות ועדת בן-אהרון, אמורה היתה הסוכנות לטפל בהבאתם של העולים ארצה על מטענם, ואילו על ממשלת ישראל אמורה היתה להיות מוטלת האחריות לקליטתם בארץ. הוועדה הציעה להקים משרד ממשלתי - המשרד לקליטת העלייה - שמתפקידו יהיה לתאם בין כל משרדי הממשלה שבתחום אחריותם נושאי קליטה: שיכון, עבודה, חינוך, בריאות ועוד. השליטה על ביצוע תהליכי הקליטה אמורה היתה להתרכז בידי משרד הקליטה. בשנת 1968, כשהוקם משרד הקליטה, התמנה סגן ראש-הממשלה יגאל אלון לשר-הקליטה. בתיווכו של שאול אביגור מונה אריה לובה אליאב לסגן שר הקליטה. ללובה יצאו מוניטין כאיש ביצוע מעולה, שמאחוריו נסיון רב בניהול מבצעים התיישבותיים, כמו יישוב חבל לכיש במתיישבים שרובם היו עולים חדשים. לובה גם הכיר היטב, מנסיונו האישי, את אופיים של היהודים מברית-המועצות, ולכן נמצא על-ידי כל הגורמים מתאים לתפקיד. שלא בדומה לעולים מן המערב, הגיעו עולי ברית-המועצות ללא רכוש וללא כסף. רוב העולים מרוסיה ואוקראינה באו מערים גדולות ובהם אחוז גבוה של בעלי השכלה גבוהה. הם ייחסו חשיבות ראשונה במעלה לכך שבניהם ייקלטו גם הם באוניברסיטאות ובמוסדות להשכלה גבוהה. זו היתה בעיה אחת מני רבות שהיה עלינו להתמודד איתם. העולים בני העדה הגרוזינית הגיעו ברובם מעיירות קטנות ולא מטביליסי הבירה. מספרם של בעלי ההשכלה הגבוהה בתוכם היה מועט. הוא הדין לגבי עולים מהעדה הבוכרית ויהודי הקווקז. לובה, אשר נעזר במנכ"ל משרדו, יוסף גבע, פעל בתנופה רבה ובמרץ והצעדים הראשונים שעשו השניים הפיחו תקוות חדשות. תחילה ראתה הממשלה במשרד הקליטה מעין "כוח משימה", ולובה ויוסף גבע שאפו לבנות מערכת קליטה יעילה, שתמלא את תפקידה על הצד הטוב ביותר.

המציאות, הסתבר, לא הצדיקה את הציפיות. ראשי הסוכנות היהודית לא הסכימו להעביר לידי משרד-הקליטה את האחריות על כל מגזרי הקליטה. הסוכנות עמדה

על כד שהאחריות לקליטה תתחלק בינה לבין משרד-הקליטה. ראשיה טענו שעל-פי חוקי המס בארצות-הברית, ניתן להעביר את כספי המגביות למען ישראל רק באמצעות הסוכנות היהודית, שהיא מפעל פילנטרופי ואי-אפשר להעבירם למוסד ממשלתי. הסוכנות קיבלה על עצמה לטפל בקליטה הראשונית של העולים, לרבות את האחריות למרכזי הקליטה, והממשלה בכל התחומים האחרים. נוצרו כפילויות ותסבוכות בירוקרטיות שהריצו את העולה ממשרד למשרד. לא חלף זמן רב, והתלהבות הממשלה מנושא הקליטה הלכה והתקררה. עלייה משמעותית מן המערב לא הגיעה, ולקראת סוף שנת 1969 ותחילת 1970 הצטמצמה גם העלייה מברית-המועצות. דפוסי הקליטה, הכפילויות במערכות והסיבוכים הבירוקרטים היקשו על תהליך הקליטה.

בשנה הראשונה לכהונתי כראש "נתיב" לא נרשמה החרפה כלשהי בקשיי קליטת העולים מברית-המועצות, כי מספרם היה קטן יחסית, אך ב-1971, כאשר מספר העולים הלך וגדל במהירות, היתה התערבות פעילה מצד "נתיב" בלתי נמנעת. בתוקף תפקידי פעלתי אצל גולדה וראשי-הממשלה אחריה ואצל שרי-האוצר, כדי שיעניקו גיבוי לשר-הקליטה שהצלחתו או כשלוננו היו תלויים בשיתוף פעולה של משרדי-האוצר והשיכון ומשרדי-ממשלה אחרים. כאשר החריפו בעיות התעסוקה, נאותה ראש-הממשלה גולדה מאיר שאביא אליה לפגישה כמה עשרות עולים כדי שתלמד מפיהם על מצוקות התעסוקה. לאחר הדיון הזה דאגה גולדה להקמת קרן מיוחדת לקליטת עולים אקדמאים. גולדה קיבלה את ההערכה שיש קשר בין הצלחת הקליטה לבין קצב העלייה. לפני גולדה וספיר חזרתי על הטיעון שהעולים הראשונים הם הציונים "סוללי הדרך", אך הצטרפותם של יהודים רבים למעגל מבקשי העלייה תהיה מותנית בידיעות שיגיעו מן העולים שכבר עלו. משרד השיכון לא מיהר להקציב שיכונים לעולים, ובליט ברירה נסעתי לביתו של ספיר בכפר סבא והצגתי לפניו דיווח מהשגרירות ההולנדית במוסקבה, המודיע על קצב גובר והולך של מספר העולים. למחרת פעל ספיר אישית, והקדיש שעות עבודה רבות לגיוס אלפי דירות לעולים. כשגדלו ממדי העלייה, קיבלנו החלטה שעל "נתיב" לסייע לעולים שהיו פעילים במאבק טרם עלייתם, בקבלת עבודה. המשימה הוטלה על אריה קרול. אריה גייס שלושה קיבוצניקים ותיקים דוברי רוסית, שעזרו בחיפוש מקומות עבודה לעולים בעלי מקצוע והשכלה גבוהה. במיוחד לקחו על עצמם לטפל במקרים "הקשים". כל אחד מהם היה קשור ללשכות של משרד הקליטה בצפון, במרכז ובדרום, וכן לעשרות מפעלים ומוסדות, בנסיון "לגלות" מקומות עבודה ולשכנע את המעסיקים לקבלם לעבודה.

שאלת הקליטה החריפה במיוחד בשנת 1974, כאשר נפתח מסלול ה"נשירה", ואלפי יהודים שהגיעו לווינה באשרות עלייה לישראל, שינו כיוון והיגרו לארצות-הברית. זרם "הנושרים" הלך וגבר, בעידודם ובעזרתם של מוסדות יהודים אמריקניים. ארצות-הברית הצטיירה בעיני אזרחי ברית-המועצות ובתוכם היהודים כמדינת רווחה ו"ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות", והפכה למתחרה רצינית כיעד להגירה. הקשיים בקליטת העלייה בישראל אף חיזקו מגמה זאת.